

БОЯНСКАТА ЦЪРКВА: НЕТРАЙНАТА ХУБОСТ НА СТЕНОПИСИТЕ

Дуварът ѝ, иззидан от груби речни камъни и покрит с турски керемиди, напомня дуварите на възрожденските къщи; оттатък дувара е истинско море от зеленина и колкото и да се надигам на пръсти, успявам да зърна само купола на черквата с накъдрената стряха, обляна в мека залезна светлина. Първото ми идване в Бояна е привечер, църквата е затворена, дворът шуми потайно с вековните си дървета, а от гръбнака на Витоша вее прохлада. Единственият 'сувенир' са нападалите в тревата шишарки от исполинските секвои в двора.

Боянската църква има дълга история, строена е и достроявана през вековете.

Първата църква е малка, кубична и кръстокуполна; нейната апсида и сега гледа на изток с единственото си, тясно като амбразура прозорче. Строена е в края на Първата българска държава, на границата между 10-ти и 11-ти век. В разцвета на Втората българска държава, местният севастократор Калоян достроява към нея втора църква, която е двуетажна. Първият етаж е ниско, засводено помещение, което веднага става притвор на старата църква, а вторият етаж е превърнат в семеен параклис. Любопитното е, че в притвора има две полукръгли ниши, издълбани в северната и южната стена – тези ниши са били предназначени за гробници на Калоян и жена му Десислава. А към параклиса на втория етаж са водели стъпала, които не са стигали до земята – смята се, че е била използвана подвижна стълбичка като в Росиниева опера. Така ансамбълът от църква, притвор-гробница и параклис-укрепление е станал чудновато убежище – едновременно телесно и спиритуално - за семейството на севастократора.

Третата част на църквата е построена през 19-ти век и сега е неин западен вход; през топлия сезон стените ѝ са обвити в бръшлян.

Когато минеш под венеца на бръшляните и се озовеш в кубичното предверие на Боянската църква, погледът неизменно се спира в малката, дървена вратичка, която води към притвора на Калояновата черква. Този притвор, заедно с параклиса и наоса на църквата е изографисан от митичния боянски майстор през 1259-та година.

Привеждаш се под ниския праг на вратата и влизаш, притаил дъх.

Притворът наистина прилича на гробница. Той е правоъгълен, с нисък, прихлупен свод; всеки квадратен сантиметър е покрит със стенописи. Няма прозорци, осветен е от изкуствената светлина на прожекторите. От него може да се надникне в наоса на църквата, в която още стърчат кокилите на реставраторско скеле; амбразурното прозорче на апсидата е запълнено с тухли. Черквичката изглежда малка, тъмна и някак небрежно измазана, но когато очите свикнат с осветлението, цял един старинен свят оживява в образи.

В наоса на черквата окото бива привлечено веднага от един прекрасен ангел в лявата част на олтара. Впоследствие научавам, че е архангел Гавриил от Благовещение – изрисуван тук като къдрокос младеж с тъмни, пламенни очи и тънки

устни. Диплите на дрехата, перата по крилете – всичко е изписано с ювелирна детайлност; ангелът като че ли лети право към тремавата апсидна амбразура. Тази част на църквата е в полумрак и не могат да се видят много неща, но пък куполът е осветен слабо от четирите прозорчета на куполния барабан и прояснява благия образ на Христос Пантократор. Тъй като куполът не е особено висок, Христос се е надвесил интимно, като че ли току-що се е спуснал от клоните на секвоите през процепите на барабана.

От двете страни на съчленението между притвора и наоса са портретите на Калоян и Десислава по северната стена и на цар Константин-Асен Тих и царица Ирина по южната. Тези портрети са много оприказвани, славят се като едни от най-старите светски портрети в България, че и в Европа. Първото впечатление е, че портретите са в човешки ръст и с тях може да се общува очи в очи. Това придава допълнителна топлина на тези изображения. Поначало севастократорската двойка е по-чаровна, може би защото е рисувана от натура и е съществувало лично познанство между моделите и майстора. Калоян излъчва равновесие и интелигентност, която явно е отказана на монарха отсреща, а за сравнение между Десислава и византийката Ирина и дума не може да става. Има една популярна легенда, според която боянският майстор е бил влюбен в севастократорицата и е заспивал с нейния образ. Каквато и да е истината, Десислава е изписана с много любов – от бадемовите ѝ кафяви очи струи душевен финес, по-подходящ на мадона, отколкото на светска матрона. Диадемата със скъпоценните камъни, тържествената мантия, жеста на деликатната ѝ мъничка ръка – всичко напомня готически гоблен или поне онзи ранен полъх на Ренесанса, който е довял Ботичелиевата „Пролет” върху платното.

Факт е, че боянските стенописи се свързват почти изцяло с тези светски портрети. Колкото и майсторски да са нарисувани, те са само малка част от невероятната галерия от образи и сцени в църквата, които тънат в тъмата на публичното незнание. Може би вкусът към религиозното изкуство е закърнял в модерния човек, кой знае. Във всеки случай, Бояна е свидетелство за духовната висота, до която може да доведе експлозивната смес от вяра и дарование. Спазени са каноните за съдържаност в изображенията, цветовата гама е пестелива – доминират тъмносиньото, охровото, бялото и златното на ореолите; тук-там има тъмозелени и вишневочервени петна. В южната стена на притвора погледът бива привлечен от средишно разположената сцена на свети Николай с моряците – „Чудото в морето” – издържана в благородната триада от тъмносиньо, бяло и златистожълто. Свети Никола е някак отделен и тържествено благославя с ръка тримата вцепени от ужас моряци сред свирепото, бурно море. Много интересна е сцената, нарисувана в южната погребална ниша – „Дванадесетгодишният Исус с книжниците”. Исус е изрисуван изцяло в нюанси на охровата гама, което придава съдържаност и достолепие на образа; от друга страна, прелестното, миловидно лице на момчето има едно загадъчно, направо леонардово излъчване; той е седнал на кръгъл, каменен трон със стъпала, над главата му има сенник, отделен е пространствено от майка си и Йосиф, както и от групата на отдръпнатите в почуда книжници. Разположението на стенописа под арката на нишата някакси го засвоява естествено, а самият Исус – седнал на трон под сенник – е приятен двойно от композицията на сцената и от вдлъбнатината на нишата.

Тук е трябвало да бъде гроба на Десислава, но кости в притвора така и не са открити.

Северната стена заковава погледа с магнетичното лице на свети Ефрем Сирий. Има съмнения, че това е автопортрет на самия майстор-стенописец. Неговото скулесто, сурово лице гледа с пронизваща прямота; образът напомня за преславската керамична икона на свети Теодор Стратилат – явно, такава е била традицията за изобразяване на светците-войни. Тук майсторът си е поиграл с внезапни контрасти – озареното от вътрешна светлина лице контрастира на тъмната като грива коса, обхваната от златен ореол, който е потопен драматично в морскосин фон. Тази четиристепенна контрастност дава такава релефност и изразителност на светеца, че всичко друго по южната стена бледнее в сравнение.

Някои от стенописите, особено в долната част на стените, се рушат. На места са откъртени цели парчета от мазилката и прозира градежа. Сещам се неволно как е процедирали самия боянски майстор навремето – естествено, с височайшото одобрение на ктитора Калоян – замазал е старите стенописи на първата църква и е нарисувал отгоре своите. Сега такава творческа свобода е немислима – и не само защото Юнеско няма да разреши. Всеки, видял Боянската църква, усеща, че тези стенописи не могат да бъдат повторени от съвременен художник, че състоянието на духа, окото и четката, което ги е сътворило, е безвъзвратно изгубено и няма да се върне никога по тези ширини. Затова е хистерията, затова са строгите предписания за петима посетители на десет минути и прочие драцене със зъби и нокти да се спре рушителната сила на времето.

Но никой не е спрял времето.

От двете страни на вратата за излизане са нарисувани светиците Варвара и Неделя. Света Неделя е безока – очите ѝ са изтрети от пръсти на вярващи, които са търсили изцеление. Останали са дъгите на сключените ѝ вежди под бялото покривало на главата ѝ. Тази сляпа светица сега едва се забелязва от огромните прожектори, монтирани на входа за осветяване на притвора и най-вече на Калоян и Десислава, падащи се в дъното му. Интересът се е преместил през столетията от скромната светица към нагиздената матрона и никаква сила не е в състояние да го върне обратно.

А навън пролетният дъжд шушне по бръшляните и шушлеците на чакащите за следващите десет минути туристи.